

TÉTELEK ÉS PARADOXONOK A KÖZVÉLEMÉNY PROBLÉMÁJÁHOZ.¹

PASCAL írta a közvéleményről: «Ez a gögös hatalom ellensége az észnek, tetszeleg abban, hogy uralkodjék rajta, hogy megmutassa, mire képes minden téren: egy második természetet teremtett meg az emberben. Ki osztogatja a jó hírnevet? Ki adja meg a tekintélyt és tiszteletet személyeknek, műveknek, előkelő embereknek, ha nem a közvélemény? A közvélemény rendelkezik mindennel. Ő csinálja a szépségeket, az igazságot és a boldogságot s ez mindene a világnak». S annak dacára, hogy a közvélemény mindenütt ott van, ahol csak egy légrezzenés jelzi a társadalmi egyensúly megváltozását s annak dacára, hogy ma és mindenkor jól látták, hogy a közvélemény ama misztikus hatalom, amely szavazatával a leggyakrabban dönt kisemberek és királyok, praktikum szabályok és évszázados patinájú intézmények fölött, ennek a kérdésnek alig van irodalma.² Ami van, az olykor szellemes és könnyed résumé, mint pl. Ross egy fejezete,³ olykor azonban unalmas általánosságok halmaza,⁴ s mindegyikből látjuk, hogy legfőbb ideje elérkezett a tömeglélektani megvilágításnak, sőt a társadalompszichológia szélesebb érvényesítésének. Mert mondanunk sem kell, hogy a «közvélemény» érhálózata oly ezer ágazatú, hogy aki a közvélemény lényegéről s egész mechanizmusáról pontos képet tud rajzolni, a társadalomlélektannak csaknem az egészét megragadta.

Természetesen, mint minden problémának, úgy a közvélemény kérdésének is kétféle kezdete van. A közvélemény kérdésénél is — amely éppen általános probléma: a kollektív lélektani összefüggéseké — szükséges olykor gondolnunk ama, Giddingstől aláhúzott tételre, mely szerint: «Minden közösségnek vagy törzsnek és minden nemzetnek meg van a maga társas elméje, mi sokkal kevésbé hasonlít más társadalmak elméjéhez, mint a nemzetiségek külső megjelenése egymáshoz». ¹ Így

¹ Egy tanulmányosor középpontjából ragadjuk ki, amely, nem ígérhetjük, hogy száraz rendszerességgel boncolja fel a problémát a kérdést; csupán három-négy szempontból fogja sűrölni, de talán, ha szerencsénk lesz, némi közelségről. A következő tanulmány az utánzás elmélete körül fog mozogni, a rákövetkező az irodalmi hatás lélektana körül stb. Összegében véve nem akarunk mások lenni, mint problémakezdők a tömeglélektan szempontjából kiindulva.

² V. ö. Dékány, Tömeglélektani jelenségek a társadalomban. Budapest, 1920. 17. l.

³ Social psychology. New-York, 1920. 346. s köv. II.

⁴ Ilyenek pl. A. Winkler füzetje: Die öffentliche Meinung, 1918., avagy Chasseriaud: La formation de l'opinion publique, 1913.

tehát az első kezdet egy leíró, tényekét gyűjtő s itt igen jó szolgálatot tehetnének a historikusok, mint W. Bauer, akik a közvélemény egyes megnyilvánulásait, hatásuk erejét mintegy kimérik a konkrét esetekben. Azonban ennek a fajta empirizmusnak, mint minden «tapasztalati» kiindulásnak erős, mondhatnók szervi hibái vannak, mert végre is a tapasztalathoz, a tények gyűjtéséhez éppen szempontok kellene, ezek pedig elméletekben találhatók. A másik probléma-kezdet, ez az «elméleti» vizsgálódás, viszont — úgy amint ma látjuk — olykor légtüres térben indul meg, ahonnan gyakran nem tud leesni a kemény és rögzös talajra, a történet, a társadalom, egyszerűen a tények talajára. Már pedig itt találkozunk a jelenséggel, hogy a társadalomlélektan rögzös valóságokon épül, gondok és életek küzdelmeit szemléli, az életért hares emberek világát boncolja. S itt igen nehéz az elmélet boldogulása, mert erősen irracionális talajra lép.

«Miért oly csekély az ész befolyása a társadalmi morál születésére — kérdezi Le Bon² — és miért oly nagy a szokásé? Először is azért, mert a szokás általában érzelmi és misztikus szükségességekből származik, melyek minden észnél erősebbek, azután pedig, mert a tudatlanban van megalapozva s a viselkedés tényezői itt alakulnak ki.» Nehéz az elmélet helyzete, mert mondanunk sem kell, a közvélemény, amint alább éppen rámutatunk, az «ész» és a «szokás» ellentéteiből fakadó küzdelmek egyik formája. Nehéz elmélet ott, ahol amaz «érzelmi és misztikus szükségességeket? az elmélet tudatosító síkjára bányásszuk fel s amint már olykor rámutattak s rámutatunk nem mindig fölösleges, a tudatosításnak meg van a maga határa, amelyen túl a tudatosítás egyet jelent a jóhiszemű, de torzító hamisításokkal. Azokat a mély diapazonokat, melyekre Le Bon utal, az elmélet csak súrolja, de nem boncolhatja fel a tudatosság napfényénél, mert akkor színük kifakul, ízök, homály-eredetük elenyészik.

A közvélemény vizsgálata azért is nehéz, mert az emberek, kik közé beleérzéseinkkel kényszerűen belekeveredünk, mikor vizsgáljuk közvéleményüket, általában kétféle magatartást tanúsítanak a közvélemény kérdésében: akik haladásvágyók, a «felvilágosodás», «a kor szavának» hangoztatok «progresszívek», azok a közvéleményt ellentétbe szeretik hozni a múlttal s hirdetik üdvözítő voltát annak, ami «modern», «a kor színvonalán áll»; viszont — mindezek egyszerűen az emberek t í p u s-kérdéseibe tartozó dolgok — vannak, akik a közvéleményben, az aktualitás hordozójában a «korrupció» forrását látják s a régi idők jóságos kritikáját s «józan» ítéletét áhítják vissza.³ Ez a két felfogástípus igen élénken követeli a maga jogait a közvélemény felfogásában, értékelésében s hogy épp e két felfogó típus e kérdésben erőteljesen jelentkezik, annak érthető okai vannak. Mert végre is a közvéleményben a «múlt» harcol a jellel s így mindenk előtt ezt a két fogalmat kell igazi jelentésében tisztáznunk...

Bizonyos, hogy az a fogalom, melyben a «múlt» jelentését elgondoljuk, ingadozó tartalmú. A múlt rendszerint a megmerevedettséget s az

¹ A szociológia elvei, ford. Dienes, 155. l.

² Az igazságok élete. ford. Benedek M. Bpest (1921), 98. l.

³ Hasonló jelenségekre utal Ross. Social psychology, 275—6.

elmúlást hozza emlékezetünkbe, holott a múltnak ez csak egyik jelentése. A másik sokkal gazdagabb, élőbb, sőt lendítő erejű: a múlt nem egyéb, mint energiák eredő helye, amely energia a jelen pillanatain át a jövő felé halad. Múlt, jelen és jövő — sajátos gondolatok, amelyek oly köznapiak, mint akár az ok meg a hatás és értelmük máig homályos maradt. A tudományt, tudjuk, előbb érdekelte a nagy világkozmosz, mint a mi mindennapi szójárásunk, előbb kutatta a csillagokat, mint az ember jelen- és jövőtudatát, amely belejátszik mindennapi cselekvéseibe. E helyen talán homályosság nélkül elég említenünk róluk annyit, hogy azok történeti kategóriák, egy nagy continuum különböző én-stádiumai. S ha a «jelen» mivoltát kutatjuk, alighanem könnyen rájutunk arra az álláspontra, hogy az puszta átmenet, melyet valósággal meg sem ragadhatunk, mert amidőn a jelenre ráeszméltünk, már mint megtörténtre, elmúltra eszmélünk reá. De nem szükséges e ponton egyelőre sem ismeretelméleti visszatekintés, sem valaminő metafizikai kiélezés; a múlt nem a lemerevedés helye, hanem a jövő forrása, nem halottaskamra, hanem energiák tára, nem megállás, hanem előreirányulás, aminek a «jelen» csak eszméleti rögzítője. Most, amidőn a múltról beszélünk, éppen nem a lemerevedett múltat akarjuk emlékezetünkbe idézni, hanem az ígért, a jövőbe vágyót, a lendítő erejét. Válasszuk el már most ama stádium-jelölő felfogás-formáktól, melyeket a múlt, jelen és jövő történelmi kategóriáiban találtunk meg, a múlt t a r t a l m á t. Ezt «hagyománynak» kell mondanunk s miként a múlt szó, úgy ez is bizonytalan értelmezésekkel lehet kapcsolatos s az egyoldalúságokat igyekezünk eleve kizárni. Kétségtelen, a hagyomány is gyakran mint lekötő és bénító erő jelenik meg mindennapi gondolkodásunkban, holott ez is csak egyik, parciális eset. Egy technikai hagyomány az a gép, amelyik gyárunkban áll s tegnap és ma funkciót épűgy teljesít, mint holnap. Egy művészeti hagyomány az a Praxiteles vagy Meunier-szobor, amely ma is gyönyörködtet, hatást kelt. Hagyomány egy politikai elv, melyet ma is igaznak tartunk, egy matematikai tétel, mely ma is végső formulázás s mely ma is alkalmas egy vashíd építési elveinek megalapozására. Mindezek a hagyományok nem a lemerevedés helyei, hanem a jövő munkaforrásai. Tehát gondosan mérlegelnünk kell, hogy minő hagyományra gondolunk, amidőn hagyományról beszélünk. Úgy találtuk egyik írásunkban, hogy a hagyománynak funkcionálisan véve és történeti beállítottsága szempontjából többféle alakja van.

A «survival» ama megmerevedett múlt-darab, mely jelentését, korhoz-tapadását teljesen elveszítette; tudósok, mügyűjtők ismerik szerepét, értékét, jelentését, de a kor maga már nem. A «passzív hagyománya a kor tartozéka, mint konzervatív elem; végűl «aktív hagyomány» a kor cselekvésének támasztéka, ereje. Ha a hagyománnyal szemben bárminő értékhangsűlyt kockáztatunk, meg kell jelölni, hogy voltaképp melyik hagyományfajra akarunk gondolni. Mert hogy a kultúra nem a survival-ekben való gazdagság, kétségtelen, valamint az is valószínű, hogy a kultúra lényegét az aktív hagyományokban való bűség, ezek rendszeres egymásba illeszkedése s l a s t n o t l e a s t rendszerességűk mellett is feltehető rugékonysága teszi ki.

Mik azok az erők, amelyek a múltat a jövőbe sűrítik? Mi az, ami fejlődésjelző és alkotó? Spencer mondotta, a fejlődés mozgó egyensúly. Keveset mond ez a fizikából kölcsönvett fogalom arra, ami az emberi fejlődést jellemzi. Azonban élünk e szóval s így mi a laza egyensúlyból a szilárd egyensúly felé torlasztó, sürgető erőt keressük anélkül, hogy a szilárdság számunkra a merevséget jelentené. Azt mondhatnók paradox beállításban: mindenhez, ami létezik, kettő kell — egy darab aktív jelen s egy darab aktív múlt. A jelen önmagában mindig bizonytalan, az csak egy él, amelyen megállni nem tudunk; a jelen csak egy momentum, amelynek nincsen tartama, csak iránya lehet. A jelent a múlt és jövő kapcsolatbázisai alapján lehet megkonstruálni, nem lehet megállapítani a jelen pontszerű vonalatlalkozását ama találkozó vonalak nélkül. S a probléma, amellyel most foglalkozunk, nem más, mint a közvélemény, amelyet olyképen érintünk egy első definícióval, hogy az nem más, mint a jelen aktív iránytartalmainak összessége.

Spencer Herbert szerint, aki tudvalévőleg mérnök és természettudós s nem historizáló szakbúvár, itt két főerő hoz létre egy főeredőt. Szerinte az embert elsősorban emóciós természete vezérli, másodsorban az elődök követése. Kétféle ellenőrzés uralkodik rajtunk, «amely részben az élők közvéleményéből, de még nagyobb mértékben az elhunytak közvéleményéből veszi eredetét».¹ Ebben egy szociológiai felismerés található: két közvélemény van, egyik, sajátos kapcsolódásában hatja át a másikat. «Elhunytak közvéleménye» — mondja Spencer és sürgeti, hogy gondoljunk a múltra akkor is, amidőn a közvéleményben a legjelenebb jelent, az aktív-élő erőt keressük. Az «elhunytak közvéleménye» nem egy romantikus tradíciókedvelőtől hangzik fel, hanem az erők pontos regisztrátorától, aki mindenütt a ténylegességet, a kimutathatóságot kutatja. Emlékezhetünk, hogy szerinte a kormányok önmagukban nem hatalmasak, hanem csak erőátmeneti pontok, amely erők előbb léteznek. «Aki viharban egy hajó szétzúzását, avagy egy hullámtörő szétrombolását szemléli, arra persze a hullámok rettenetes hatalma nagy benyomást tesz. És ha arra lesz figyelmessé, hogy a szél nélkül nem jöhetnek létre ily hatások, úgy bizonyára minden további nélkül elismeri az igazságot, hogy a tenger magában véve hatalom nélkül való és hogy a hatalmat, hajót-gátat összetörni, a légáramlatok kölcsönzik neki, amelyek a felületét felkorbácsolják. Ha azonban megmarad ennél, úgy még távolról sem ismerte fel amaz erőt, mely ezeket a meglepő változásokat létrehozta. Magában a levegő is passzív, akárcsak a tenger; hiszen légáramlatok sem volnának, ha a Nap melege nem hatna különbözőképpen a Föld felszínének különböző részeire. És ha az erőket, amelyek sziklákat mosnak alá és omlasztanak le, oly messzire visszavezeti, még nem ért el forrásukig, mert a Nap tömegének folytonos sűrűsödése nélkül, mely részeinek kölcsönös vonzása által okoztatik, nem tudna meleget kisugározni íme, messze vezetnek el a források, erők, a mozgató okok. A közvéleményben sem szabad csak a pillanatnyi jelen aktuális mozgásait szemlélni, hanem

¹ Prinzipien der Soziologie, Übers. v. Vetter, 1889. III. 382.

meg kell látni az erőt, a történet nagy munkafolytonosságának elvét, a múltat ép úgy, mint a jelent.

A jelenbe szövődő múlt egyik finom, tétéleiben és aforizmáiban ösztönösen bátor elemzője Le Bon sajátosan szintén természettudományi perspektívák, után tért át kultúrperspektívák szociológusmódra való felvázolására. «Ha az ember faja lelkét hallja, a halál új értelmet nyer előtte. Akkor megérti, hogy a tünékenység alatt tartósság rejlik s hogy az örökkévalóság, mely az egyéntől megtagadtatott, meg van adva a fajnak, amelynek ő egy töredékét képviselik¹ A társadalmi múlt, a hagyomány, melyről újból hangsúlyozzuk, nem lehet teljesen a lemerevedés helye, itt mint a «faj» jelenik meg. «A tömegek ingerlékenységét, izgékonyosságát — írja Le Bon másutt² — ép úgy, mint a népek összes érzelmeit, módosítják mindig a faji alapsajátságok; ezek alkotják az á l l a n d ó t a l a j t, melyben az érzelmek gyökereznek.» Ámde nehéz az élők közvéleményének misztikumát magyarázni egy még nagyobb misztikummal, a fajjal. A lényeg azonban mindkettőnél hasonló; latens és aktív múlt-elemek törnek elő.

A nemzeti nagyságot kitevő jellemsajátságok az ősök művei. Az élők lelkét az elhunytak lelkei formálják. «A nagy viaskodásokban — írja Le Bon 1917-ben — melyek egy nép egész sorsát eldöntik, az elhunytak láthatatlan serege vezeti a harcolók mozdulatait. A marne-i csatát az elhunytak nyerték meg. Sokkal számosabban voltak ők ott, mint az élők; ott voltak ők: Tolbiacum, Bouvines, Marengo, minden múlt dicsőség harcosai, hogy meggátolják Franciaországot a feneketlen mélységbe való merülésben.» A múlt belekapcsolódik abba az átmeneti időbe, mit a jeleri ábrázol s élő és alkotó erőként dolgozik a szívekben. Az állat ösztönlény. az ember emlékezik, magában hordja a múltat, mert az ő múltja, mert a nemzet minden tagja nem a születése évében kezdi életét, hanem előbb, amidőn ősei kultúrát és ösztönöket, érzelmeket és akaratokat loptak be szívébe. Ismét Le Bonnal: «Az átöröklés u g y a n a z o k a t a lelkeket hozza körforgásba, u g y a n a n n a k a fajnak egymásra következő nemzedékei során.»³ Azonban szorosán tekintve, ez már túlságos determinizmussá nő Le Bon kezében; oktalanul leköti az egyént a faj örök mechanizmusának s ez ál-gondolat. Mert ez a merevség nincsen sehól, ez a fajkövetelmény az egyénnel szemben túlság.

Sőt mindig erős harc tör ki, amelyben az egyén önmagát, nemcsak a faj-múltat képviseli, tehát antagonizmus támad a kettő között. Ha a múlt passzivitása mereven leköti a jelen közvélemény jövő-perspektívás aktivitását, erős lesz a harc. «Az élők akarata nem vív könnyű harcot az elhunytakéval — írja Le Bon. Kell, hogy az elhunytak szerepet kapjanak a társadalom irányításában, de nem szabad engedni, hogy hatalmuk túlságosan zsarnokivá válják, mert a haladásra képtelenek lévén, az az irányzatuk, hogy megbénítsák a haladást.»

¹ Le Bon: M u 11 és jövő, ford. Wildner, 1920. 38. 1.

² A t ö m e g e k l é l e k t a n a, ford. Balla, 1913. 31. 1.

³ M ú l t és jövő. Ford. Wildner. Bpest, 1920. 38. 1.

A múlt továbbélése, latens «örök-jelene» egyik sajátos formájában egy, szkepticizmusokkal harcot vívó írónál frappáns ötletességgel jelentkezik. Az az új romanticizmus, mely Chestertonnál található, a múlt továbbbérzéseit a következő perspektívába finomítja. Mintegy confessióként közli, hogy hisz a liberalizmusban és a demokráciában, ámde e kopott frázisok mögött ő két elvi állítást keres. «Az első demokratikus alapelv ez: a lényeges dolgok az embereknél azok, amelyek mindnyájunkkal közösek s nem azok, amelyek egyéniek. A második alapelv pedig ez: a politikai ösztön vagy hajlam azon dolgok közé tartozik, melyek minden emberrel közösek. A kormányzást mindenkinek magának kell csinálnia, ha mindjárt rosszul is; a legijesztőbb fontosságú kérdéseket a közönséges emberekre magukra kell hagynunk — ez a demokrácia.» Honnan van azonban az az érthetetlen dolog, hogy az emberek a demokráciát ellentétbe hozták a hagyománnyal? «Hisz nyilvánvaló, hogy a hagyomány semmi egyéb, mint az időn túl terjesztett demokrácia. Semmi egyéb, mint inkább hinni az általános emberi közmeggyőződésnek, mint az elszigetelt vagy önkényes véleménynek. A hagyomány nem egyéb, mint a választójog kiterjesztése. Annyi, mint a szavazati jog megadása a legfelelősebb társadalmi osztálynak, a mi elődeinknek. Annyi, mint az elhunytak demokráciája. A tradíció nem nyugszik bele a szűk és gögős oligarchiába, melyet a véletlenül éppen élők gyakorolnak. Minden demokrata visszautasítja a gondolatot, hogy az emberek születésük alapján diszkvalifikáltassanak, a hagyomány pedig kifogást emel az ellen, hogy elhalálózásuk címén jogtalanítottassanak. A demokrácia megmagyarázza nekünk, hogy a jó ember véleményét akkor se nézzük le, ha az illető mindjárt az inasunk is, a tradíció megköveteli tőlünk, hogy a jó ember véleményét ne nézzük le, ha az illető mindjárt az apánk is. Én nem bírom a két ideát egymástól elválasztani, a demokráciát és a tradíciót, nyilvánvaló előttem, hogy a kettő egy és ugyanaz.»¹

Két közvélemény van s mind a kettőben van bizonyos imperializmus, mert mint minden élő, úgy az elhunytak aktív hagyománya is s a jelen közvéleménye egyaránt nő, tért keres, terjeszkedik. Ahol pedig terjeszkedés, növés, élet van, ott valaminő harc is van. Így a két közvélemény is örök harcot vív egymással: vagy a jelen panaszkodik a múlt «zsarnoksága» miatt (Le Bon), vagy a múlt panaszkodik a jelen-vélemény «oligarchiája» miatt (Chesterton).

Különös, hogy a harc végeredménye sohasem lehet oly döntés, hogy az egyik közvélemény leteríti a másikat. Mert ekkor a közvélemény általában megdől. Így tehát a kettő közt fejlődési egyensúly van; hiszen íi fejlődés nem egyéb, mint örök mozgásban lévő egyensúlykeresés.

Magyarország ma pert folytat területcsonkító hatalmakkal. Nagy erőforrása «a múlt közvéleménye», mely a jelenen át a jövőt keresi. Mellette a jelen, mely a múlt aktív értékeire támaszkodik.

Dékány István.

¹ *Orthodoxy* c. művében. Magyarra «Igazságot» címmel fordította Hévey Gyula. Bp. (1919.) 52-55. 11.